ПРОГЛАС – ФИЛОЛОГИЧЕСКО СПИСАНИЕ
2009, БР. 1
Издание на Филологическия факултет при ВТУ "Св. св. Кирил и Методий"
Главен редактор - доц. д-р Пенка Радева

Тенчо ДЕРЕКЮВЛИЕВ

СТАРИННА ДОМАШНА ЛЕКСИКА ОТ ЗАПАДНОРУПСКИ ГОВОР, РЕГИСТРИРАНА В ТЪРЛИСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

The article presents ancient words of domestic origin, registered in the Tarliiski gospel (a New Bulgarian language document from 1861). The gospel was written in a dialect form, but in a Greek script. Together with a few more gospels, also written in a dialect form (Konikovski, Koulakiiski, Boboshinski gospels), the Tarliiski gospel forms a group of texts belonging to a single genre. Their basic function is to present the gospel story as closely as possible to the people's perception. The texts do not take part in the integration processes marking the formation of the New Bulgarian literary language but their significance for the historical dialectology is great because they reflect with chronological accuracy the state of a particular speech variant, thus making it possible to establish the trends of development in it. The presented ancient words of domestic origin signal the continuity of lexical system of the Bulgarian language. Most of the words are archetypes of Old (Ancient/ Bulgarian where they belong as primary lexis, which in its own turn is a sign of the uniqueness and specifics of our language.

Изследователите филолози са на мнение, че „двадесет и първият век пристигна с претенцията да познава (отново) ново човечество” (**Гърдев 2009:5**). Така в контекста на динамично променящите се тенденции в хуманитаристиката и поредните периоди на всяка от нейните науки аргументирано идват поводите за по-чести наблюдения към историческото своеобразие на родния ни език и устойчивостта на неговото присъствие в славистичната макросфера.

От съвременно гледище всички онези явления в езиковата ни система, които притежават маркера *диахронни*, са и с подчертано идентификационна функция. Едно такова мнение намира сериозна подкрепа, като вземаме под внимание *историзма* като генетична специфика на езика, срв. „Всеки език е историческо явление” (**Иванова-Мирчева 2003:7**). Сред тези явления своето легитимирано присъствие имат диалектните, защото „представляват част от духовната култура на народа, част от историята и богатството на езика” (**Бояджиев 2008**)[1]. В тази формулировка на Т. Бояджиев ясно проличава значимата роля на териториалните говори, които ни показват и социокултурни

характеристики на езика[2]. Разбираемо е, че идеята за богатството на езика може да разглеждаме в два плана – граматичен, като набор от средства за граматично изразяване, и лексикален, който представя речниковите единици от различните смислово-стилистични регистри, с цялото многообразие на думите от основни и допълнителни значения.

Диалектите, като едни от първостепенните източници за историята на езика, притежават „удивителна способност да запазват непроменени в течение на много векове архаични черти, които в по-голямата си част не са съхранени в книжовния език” (**Бояджиев 1987:13-14**).

В този ракурс възникналите у нас през Възраждането на диалект, но с гръцко писмо различни по жанр преводни текстове с религиозно съдържание имат своята подчертана значимост най-малко в два аспекта: **а**) отразяват писмено регистрирано състояние на говор, което позволява да бъдат установявани с хронологическа достоверност развойни тенденции в него и **б**) подсилват възрожденското етническо съзнание на българите във време, когато се осъществяват процесите за постигането на националната автономност.

Тези ръкописи са диференцирани в четири групи[3], а едната от тях оформят евангелски текстове. Изследвайки текстологичните им особености, М. Димитрова стига до извода, че преводите на местен говор „не демонстрират съзнателно прокарвана концепция за налагане на родния диалект като книжовен език, а са израз на потребност от българско четиво в противовес на гръцкото влияние“ (**Димитрова 1993: 57**). Със строго определената си предназначеност този тип текстове “не се вписват в общите интеграционни тенденции, характерни за третата четвърт наXIX век, а обслужват един ограничен кръг читатели (по-често слушатели) в рамките на дадено селище” (**Иванова 2002:48-49**) и респективно остават встрани от процесите по изграждане на новобългарския книжовен език.

От групата евангелски текстове с най-голямо значение за българската езикова история се определя Търлиското евангелие (вж. **Бояджиев 1981:65**). В състава на евангелията с гръцко писмо влизат и Кониковското, Кулакийското, Бобощишкото. Върху лексикалните особености на посочените евангелия се спира Зл. Куфнерова, според която „за историческата лексикология тези паметници са ценни в много отношения” (**Куфнерова 1987:211**)[4].

Търлиското евангелие (по-нататък ТЕ) е издадено от Л. Милетич[5] през 1920 г. в поредицата *Български старини*, като Милетич е направил и транслитерация на текста. Евангелието възниква в 1861 г. в с. Търлис, Неврокопско. До 1912 г. Търлис[6] (дн. **Βαθύτοπος, Гърция**) е в границите на Неврокопско и е едно от най-старите и същевременно най-

будните села в областта. Говорът, на който е писано, е западнорупски[7]. На западнорупски говор, както е известно, новобългарският книжовен език става научно достояние пред световната общност[8] – още един факт, подчертаващ ролята на рупските говори за диахронията на българския език[9].

Лексиката в ТЕ има славянски, гръцки и турски произход, което е закономерен резултат от съществувалата тогава езикова ситуация и функционалната натовареност на тези евангелия, за която се каза по-горе. С оглед обаче на посоченото дотук най-съществени се явяват думите от домашен произход. Те се числят и към лексиката, определяна като собствено българска.

В диалектологията собствено българският речников пласт е познат и като старинни народни думи. Те са анализирани разгърнато в изследванията по историческа лексикология, а по мнението на Ив. Добрев имат ролята на „едно от най-ярките доказателства за българската езикова приемственост” (**Добрев 1987:6**). Старинните народни думи са сред показателите за архаичността на един говор, още повече, че както е известно, лексиката е най-подвижната подсистема на езика и най-податливата на влияние и изменения.

В този смисъл наличието на старинни домашни думи характеризира устойчивостта на лексикалната система на един говор, в случая търлиския говор; доказва и континуитета в системата[10]. Погледнато класификационно, старинните думи се отнасят към изконната лексика, а тя в плана на етимологията е и единият от двата речникови пласта в старобългарския език. За изконни думи се приемат „всички онези, които са възникнали в стб. или са наследени от праславянски независимо от това, че етимологически техните корени могат да бъдат заети от други, неславянски езици” (**Давидов 1996:44**). В изследването си върху старобългарската лексика А. Давидов развива и тезата, че изконните думи показват специфичното и самобитното в езика, обуславят лексикалната система и следователно са най-важните част в нея.

В основния си фонд лексиката на старобългарския език е наследена от праславянски. „Славянският речников пласт в езика ни е изконен и най-мощен” (**Добрев 1981:37**). Лексикалните единици в старобългарските паметници – глаголически и кирилски, както и в произведенията на писателите от периода IX–XI в. претърпяват различни промени, но повечето се запазват в историческото развитие на езика и функционирането им продължава и в съвременната лексикална система. Разбира се, в тези думи

са настъпили формални изменения в съответствие с трансформациите, засегнали фонетичното и морфологичното равнище на българския език.

По мнението на Д. Иванова-Мирчева в периода IX–XI в. в създаването на старобългарския книжовен език участват различни диалекти, откъдето се налага изводът „за наличието на общ говорим народностен език в онова време, база за развитието на книжовния български език” (**Иванова-Мирчева 1984:490**). Характерна особеност на старобългарската лексикална система е и съществуването на различни процеси, които са предмет на историческата лексикология[11].

В своите наблюдения над диалектните думи М. Мъжлекова установява, че местните говори „пазят значителен пласт домашна лексика, регистрирана за първи път в писмените паметници от старобългарския период” (**Мъжлекова 1985:189**). Данните от диалектите потвърждават и единството на старобългарския език на лексикално равнище (вж.**Мъжлекова 1994**), въпреки че лексикалните процеси, както акцентира Ив. Харалампиев, се характеризират със засилена интензивност през различните периоди (вж. **Харалампиев 2006:30**).

Старобългарски архетипи, с редки изключения, в цялостен морфоструктурен план или с голяма степен на приблизителност, притежават и думите – домашна лексика в ТЕ, които привеждаме в този текст. Представените лексикални единици са имена и глаголи и са обособени в две групи. Последователността на представянето е съобразена с утвърдения азбучен принцип.

I. Съществителни и прилагателни имена

безвернината – „неверие”: *Пак Иисус хми рече: от* ***безвернината*** *ви, оти наистина ви вреве, ако имате вйара колкото синапово зарно та да речете на тази планина: премести са от тука там, та шта са премести, сичко шта ви са може* 41***.*** В случая се откроява граматичнородовата характеристика и суфиксалното оформяне на съществителното чрез абстрактносемантичната наставка -***ина***<*ина*, която „е една от най-продуктивните в старобългарски за образуване на съществителни от женски род” (**Давидов 1993:181**).

бизалците –*„животни, които бозаят”*: *инците*[12] *и* ***бизалците*** *са заклани и сичко е готово та елате на сфатбите 46.*

бизалното – „бозаещото” ***–*** *искарайте и* ***бизалното*** *теле та гу заколите 76.*

биските – „млекоотделителният орган у женския индивид”: *блазе на нова корем, шту та поноси, и на **биските**, што та са бизали* 165.

И трите думи възхождат към корена на глагола *бозая<бызати, бызай̑*[13]*.* Те са обединени и от семантичен център.

боликата – „болката*”*: *та зафчеса са запрйа **боликата** хи и позна по снагата си оти са излекова от нази мака*179*.* Тук диалектната специфика се изразява в употребата на суфикса -***ика***<*ика. Той е смислов еквивалент на -**ка**, но с формалната си особеност на разширена наставка, чрез която в старобългарски са се образували мъжкородови имена като ближика – „родственик, близък”, ӑжика – „роднина, сродник”* (вж. **Давидов 1993:183**)*, придава старинност на морфоструктурата на съществителното **боликата**.*

врйадан < *врэдьнъ* ***–*** *„*ценен, достоен*”**.*** Тази дума сигнализира проява на енантиосемия в лексикалната система на българския език*,* а в семантичната си структура съчетава две противоположни значения*.* Първото е, *„който има вреда, щета”,* а второто – посоченото в нашия контекст (за *енантиосемията* вж. **Бояджиев 2002:152**): *Лйу кой милова башта йа майка повейке от мене, ни е **врйадан** за мене; или кой милова син йа керка повейке от мене ни е**врйадан** за мене; и лйу кой ни си нарами карста да варви пу мене, ни е **врйадан** за мене* 29.

глежен *– „длъжен” < длъженъ.* Началната група *гл-* вм. *дл-* се е появила най-вероятно вследствие на контаминация. Известно е, че контаминацията е един от принципите на етимологичното изследване и е в много тясна връзка със семантиката, дори може да рефлектира върху елементи от равнището на морфологията, синтаксиса и лексиката. В този случай контаминацията, която предполагаме, е от лексикален тип, наблюдаваме кръстосване между начални групи *дл-* и *гл-*. Така например в съвременния език формата, изразяваща значението на стб. *глъ̀бокъ,* е *дълбок.*Контаминацията се проявява главно при изосемантичните думи (вж. **Георгиев 1978:190**): *фати гу та гу давеше и**вревеше***[14]: *плати ми што ми си **глежен*** 42; *утиде та гу **кладе** фав хапсаната дур да плати шту е **глежен*** 42; *йас ти простих фрет нази борч, шту ми беше **глежен,** оти ми са помоли* 42.

глибок – „дълбок” *<глъ̀бокъ*. По-горе посочихме контаминирането между начални групи *гл-* и *дл-,* а според континуантите на стб. *ъ̀* в търлиския говор тук би следвало да се появи форма *глъбок*. По

мнението на К. Мирчев трябва да се приеме съществуване в старобългарски на форма *глыбокъ (вж. **Мирчев 1936:9**), като базисна за диалектното *глибок*: *Рече му жената: господарйу, ти кофа немаш и бонаре е* ***глибок****, ами уде имаш тази жива ода*17; ***глибоки*** – *Рекоха му учениците: ето сега ашикере казуваш и сас* ***глибоки*** *лакардии ни казуваш ништу* 107.

инците – „млад бик, теле" < *юньць: инците и бизалците са заклани и сичко е готово та елате на сфатбите* 46.Формата има статута на старинна лексикална единица, представя и делабиализация на началното *ю* в *и*.

правина – „правота": *мене зашто клеветате оти сам оправил цал чйулйак фав саботата: немой садите по душманлак, ами пу* ***правина*** *садите* 15. Както в морфоструктурата на *безвернина*, така и тук наличието на суфикса -***ина****,* ни показва една проява на формалните особености на суфиксацията в диалектите, които в случая заменят наставката за абстрактни съществителни -***ота*** със смислово еквивалентната й -***ина***.

хтене – *„*желание" < *хотэниê: И тие ни са родени нито от карф, ниту от снажно хтене ниту от чйулйасто хтене, ами от бога са родиха 6.* Безспорно ***хтене*** е архаична дума в търлиския говор, като до този вариант на стб.*хотэние* се е стигнало след елизия на вокали.

II. Глаголи

вели – „каза" **<** велэти*.* Употребата на глагола е най-вече в 3 л., а връзката му с посочения старобългарски инфинитив е много близка: ***Вели*** *хи Иисус: хубаво каза, оти маж немаш, зашто пет маже имаше та сега това шту имаш ни ти е маж*; ***Вели*** *му жената: господарйу гледам оти си профитин, нашите бащи на тази планина са поклониха, пак вие вревите оти на Иерусалим е мйастото каде трйабова да са покланеме* 17.

вревя – „говоря***"***. Тази старинна дума е еднокоренна с *врява* и характеризира говора откъм неговата географска принадлежност[15] ***–*** *Та* ***вревеха*** *едни от йерусалимченету, нели е това нова шту терат да расипат, ету ашикере****вреви****, та ништу ни му* ***вревет*** 15; *Лйахим нова ратай припадна та му са покланеше и му* ***вревеше****: господарйу, стори сабре на мене и ма почйакай та сичко шта ти плате* 42, *та си* ***вревеха*** *една на друга: кой шта ни отвали камене от вратата на гроба* 145, *От тога зафати Иисус да приказова и*

да ***вреви****: покавайте са оти наближи небесната царштина* 202; *Оти Иоанис му* ***вревеше****: ни ти е просто да е одиш* 227**.**

запрйа – *„*спря*”* **<** запрэтити: По темпоралната си ориентация формата е аористна, а в структурен план е съкращение от старобългарския архетип: *куга* ***заприа*** *да приказува, рече на Симона* 51*.*

кладе – *„*сложи*”* **<** класти*:* В случая проличава първото значение на глагола, каквото се открива в старобългарски – „слагам, постявям”. Този факт е още едно доказателство за континуитета в лексикалното равнище: *той е зави сас платното та е* ***кладе*** *фнетре фав гроба* 11; *Рече господ тези лакардии: един чйулйак беше ефсайбиа та посади едно лозе и го загради наоколо та* ***кладе*** *и лин фав нек* 44; *сейменето оплетоха венчило от тране та му* ***кладоха*** *на* главата 118;*Та куга чйуха учениците му, дойдоха та дигнаха снагата та е* ***кладоха*** *фав гроба* 230*.*

рачиха – „пожелаха” **<** рачити. ***Рахича*** представя семантична континуация на старобългарския архетип: *Та не****рачиха*** *да дойдат 46.*

тера – „търси”. Значението на тази дума е посочено в Речника на Н. Геров (вж. **Геров 1978:394**), но конкретно за неврокопския говор К. Мирчев дава едно важно пояснение, че семантиката „търся” е източнобългарска, докато в западните говори преобладава „гоня, пъдя” (**Мирчев 1936:119**). В този смисъл *тера* показва не само лексикалното своеобразие на езика в неговите диалектни формации, а й семантичната си конкретизация в източнобългарския ареал:*Та куга замина саботата, Магдалини Мариа и Мариа Иаковувата майка и Саломи купиха миризми да идат да гу намажет, та млогу рано фав нидйеле утрина дойдоха на гроба, куга угрйаваше сланцето, та си вревеха една на друга: кой шта ни тарколи камене от гроба, та куга са загледаха, видеха чи е тарколен камене, оти беше млогу голйам та куга флйазоха фав гроба, видеха един млат чи седи от десно, облечен сас бйала премена та са уплашиха, та той хми рече: немой са сраховате, Иисуса ли* ***терате*** *Назоренченина* 12; *Отговори сфета, та му рече дйаолштина имаш, кой* ***тера*** *да та утрепе* 15; *Та* ***тераха*** *чефутето да гу фатет* 16; *Пак Иисус, кату знаеше сичко што му дохода, излезе та хми рече: кок* ***терате*** 111, *Рече хи Иисус: жено, оти викаш, кок* ***тераш****?* 155; *Дойдоха до един ден пат та гу* ***тераха*** *пу роднините и пу познаенците, та чинки ни гу найдоха, варнаха са на Иерусалим да гу****терат*** 194; *Той хми рече:оти да ма* ***терате****?* 194*.*

хтйа – „не поиска, не пожела”: *пак той не* ***хтйа, ами*** *утиде та гу кладе фав хапсаната* 42. **Хтйа** е аористната форма на стб.

глагол хотэти и е доста старинна дума, като се отчита настъпилата в историята на българския език граматикализация на хотэти и превръщането му в компонент на новобългарската глаголна форма, изразяваща бъдеще време.

Ексцерпираният материал е доказателство не само за континуитета в лексикалната система на български език, а и за принадлежността на търлиския говор към ареала на неврокопския[16]. Изследвайки на терен неврокопския говор преди повече от половин столетие, авторитетният историк на нашия език К. Мирчев установява сходството на говорите от северната и южната страна на българо-гръцката граница (вж. **Мирчев 1936:5**). Тази теза се потвърждава и от представената тук старинна домашна лексика, която има формално-семантично тъждество с по-редките думи в неврокопския говор[17].

БИБЛИОГРАФИЯ

БЕР: Български етимологичен речник. Том I. С., 1971.
Бояджиев 1981: Т. Бояджиев. Диалектите на българския език. – В: Българският език – език на 13-вековна държава. С., 1981.
Бояджиев 1987: Т. Бояджиев. Схващания за диалекта. – В: Между диалектното и книжовното. С., 1987.
Бояджиев 1991: Т. Бояджиев. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. С., 1991.
Бояджиев 2002: Т. Бояджиев. Българска лексикология. С., 2002.
Бояджиев 2008: Т. Бояджиев. Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. – http://www.balgarskiezik.org, 2008, кн.2.
Венедиктов 1974: Г. К. Венедиктов.У истоков болгарской диалектологии. – Във: В памет на проф. д-р Стойко Стойков.Езиковедски изследвания. С., 1974.
Георгиев 1978: Вл. Георгиев. Контаминацията като принцип на етимологичното изследване. – Български език, 1978, кн. 3.
Геров 1978: Н. Геров. Речник на българския език. Част пета. С., 1978.
Гърдев 2009: Ст. Гърдев. Езикови структури. Пътища и граници на смисъла. В.Т., 2009. - www.belb.net.
Давидов 1993: Словообразуване на съществителните. – В: Граматика на старобългарския език. С., 1993.
Давидов 1996: А. Давидов. Старобългарска лексикология. В.Т., 1996.
Димитрова 1993: М. Димитрова. Към характеристиката на направените на диалект български преводи на гръцка църковна книжнина през Възраждането. – В: Медиевистични ракурси. С., 1993.
Добрев 1981: Ив. Добрев. Българска историческа лексикология. – В: Българският език – език на 13-вековна държава. С., 1981.
Добрев 1987: Ив. Добрев. Старинни народни думи. С., 1987.
Иванов 1977: Й. Н. Иванов. Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско. Част I. Типологическа характеристика и описание на говорите. – Трудове по българска диалектология, кн. IX, С., 1977.
Иванов 1982: Й. Н. Иванов. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. С., 1982.

Иванов 1984: Й. Н. Иванов. Ранните новобългарски паметници с гръцко писмо в научното дело на Л. Милетич. – Български език, 1984, кн. 1.
Иванова-Мирчева 1984: Д. Иванова – Мирчева. Наблюдения върху лексиката на класическите старобългарски паметници. – Български език, 1984, кн. 4.
Иванова-Мирчева, Давидов 2001: Д. Иванова- Мирчева, А. Давидов. Малък речник на старобългарския език. В.Т., 2001.
Иванова 2002: Д. Иванова. Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. Пловдив, 2002.
Иванова-Мирчева 2003: Д. Иванова – Мирчева. Българският книжовен език (IX-X до XVIII в.). В.Т., 2003.
Кабасанов 1982: Ст. Кабасанов. Езикът на Кирила и Методия в родопските говори. – Език и литература, 1982, кн.3.
Кочев 1984: Ив. Кочев. Основното диалектно деление на българския език. – Помагало по българска диалектология. Съставил Т. Бояджиев. С., 1984.
Куфнерова 1987: Зл. Куфнерова. За езика на новобългарските преводи на Евангелието през Възраждането. – В: Езиковедската българистика в Чехословакия. Съставител Ян Петър. С., 1987.
Куцаров 2002: Ив. Куцаров. Славяните и славянската филология. Пловдив, 2002.
Милетич 1920: Л. Милетич. Два български ръкописа с гръцко писмо. – **Български старини**, 1920, кн.6.
Милетич 1989: Л. Милетич. Източнобългарските говори. Превод на А. Димова и Ал. Александров. С., 1989.
Мирчев 1936: К. Мирчев. Неврокопският говор. – Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет, кн. XXXII, 1936.
Младенов 1979: Ст. Младенов. История на българския език. Превод на Ив. Дуриданов по немското издание от 1929 г. С., 1979.
Младенов 1993: М. Младенов. Българските диалекти във Вардарска и Егейска Македония. – В: Ст. Стойков.Българска диалектология. С., 1993.
Москов 1965: М. Москов. Вилхелм Хумболд. – В: Помагало по езикознание. С., 1965
Мъжлекова 1985: М. Мъжлекова. Общи речникови единици за класическите старобългарски паметници и днешните български диалекти. – Български език, 1985, кн. 3.
Мъжлекова 1994: М. Мъжлекова. Единството на старобългарския език на лексикално равнище. С., 1994.
Попов 1971: К. Попов. Историческо значение на българския език. – Език и литература, 1971, кн. 6.
Стоянов 1969: М. Стоянов. Български ръкописи с гръцки елементи. – Известия на народна библиотека „Кирил и методий”, т. IX. Изследвания и материали от специалните сбирки на Народната библиотека. С., 1969.
Стоянов, Янакиев 1976: Ст. Стоянов, М. Янакиев. Старобългарски език. Текстове и речник. С., 1976.
Хараламлиев 2006: Ив. Хараламлиев. Бъдещето на българския език от историческо гледище. В.Т., 2006.

[1] Цитирането е по електронната публикация на статията, излязла в сп. „Български език”, кн. 2, 2008 г. Електронният вариант на текста не съдържа номер на страницата. Интернет адреса на сп. „Български език” вж. в библиографията.
[2] Както е известно от теорията на общото езикознание, според В. Хумболд езикът „е тясно свързан с формирането на народния дух” (**Москов 1965:5**). От друга страна, диалектологията „тогава е интересна и полезна наука, когато изучава диалектите не самоцелно, а чрез данни от диалектите разрешава въпроси от историята на езика ни (...) (**Кабасанов 1982:76**).

[3] а) Към българския текст са внесени добавки на гръцки език; *б*) целият български текст е изписан с гръцки букви; *в)*вмъкнати гръцки текстове са изписани с български букви; *г*) текстове с паралелен гръцко-български текст, като всеки от текстовете е изписан със своето писмо **(**вж. **Стоянов 1969:315)**.
[4] Авторката прави и синтезирано представяне на евангелията откъм време и място на появата им.
[5] По въпроса за ранните новобългарски паметници с гръцко писмо в научното творчество на Л. Милетич вж. **Иванов, 1984**.
[6] В турски документ от XV в. присъства като *Кастротарлис*. За произхода на името се приема етимологичната постановка на Й. Заимов, според когото формата Търлис идва от **Търлиш* < *търло* –„кошара” и суфикса -***иш*** по подобие на Мъглиш, Черепиш, или изцяло от *търло* и гръцкия суфикс -***ις*** (вж. **у Иванов 1982: 209**).
[7] Западнорупските говори се дефинират като една от трите подгрупи в голямата диалектна зона, известна под названието рупски говори, чиято западна граница се определя като “вътрешна, междудиалектна – граница на териториални езикови прояви” (**Бояджиев 1991:18)**. В ареала на западнорупските говори попадат крайните западнородопски и беломорски говори от долните поречия на Места и Струма. Тук се отнасят селищата в Юндола, Разложко, Гоцеделчевско, Драмско, Сярско, Ксантийско, Демирхисарско и Солунско (вж. **Бояджиев 1981:65**, **Кочев 1984:38**).
[8]Съществен за българската езикова история, както и за историята на славянската филология е фактът, че през 1822 г. сръбският книжовник Вук Караджич издава ***Додатак к санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и наречија, о особитим огледима бугарског језика***, в който са включени 27 български народни песни и преводи от глави на евангелието, като откриваният в тях говор е западнорупски - разложки диалект. Така чрез образците, взети от народната реч, сръбският просветител превръща новобългарския език в международно научно и обществено достояние, а българският народ е представен в своята етнична цялостност (вж. **Куцаров 2002:592, Бояджиев 1981:65**). На това акцентира и Г. К. Венедиктов в статията си „У истоков болгарской диалектологии”, където във връзка с издадения от В. Караджич „***Додатак(...)***” се разглежда въпросът за началната история на българската диалектология и диалектното членение на нашия език (вж. **Венедиктов 1974:141-148**).
[9]Във фундаменталния си труд ”Das Ostbulgarische” (1903), първото цялостно изследване на източните български говори, Л. Милетич посочва, че между всички източнобългарски говори ***рупските*** са с най-голямо значение за историческата диалектология (**Милетич 1989:134**). Около четвърт век по-късно друг авторитет на езиковата наука у нас – Ст. Младенов, назовава говорната област между Сяр и Солун архаична, а на

говорите от “по-южната област на Демирхисар, Драма, Сяр и на североизточната околност на Солун” придава първостепенно значение за диалектологията (вж.**Младенов 1979:354**).

[10] „Новобългарският период в развитието на нашия език се появява не под знака на пълно скъсване на връзката му със среднобългарския период чрез изчезването на склонението, а като постепенен закономерен процес, който се обуславя от новите развойни тенденции и от вътрешната принуда на системата. (...) Няма достатъчно основания да се противопоставя изкуствено старобългарският на новобългарския език. Типологическите различия между тях не са в състояние да унищожат всички мостове и генетическата връзка между трите фази от развоя на езика ни. Те показват само резултатите от специфични езикови процеси, а също така темпото и своеобразието на езиковия развой” (**Попов 1971: 6**).

[11] Семантичният обем на думите се разширява чрез преносимостта – от образната употреба, през преносната и до преносното значение. Функционални също така са и процесите адвербиализация, адективация и субстантивация (вж.**Иванова-Мирчева, цит. съч. 492-496)**.

[12] Значението на формата *инците* вж. по-долу.

[13] Вж. **Български етимологичен речник, т. I, стр. 63**.

[14] Значението на думата вж. при глаголите.

[15] Според констатацията на К. Мирчев *время* е сред по-редките думи в неврокопския говор и има разширена дистрибуция в източномакедонските говори (вж. **Мирчев 1936:123**).

[16] Някои автори причисляват търлиския говор към драмските говори (**Иванов 1977**), а други посочват тези говори като преходни към неврокопския (**Младенов 1993**).

[17] За по-редките думи в неврокопския говор вж. у К. Мирчев (**Мирчев 1936:122**)